

ANDRÁSSY MÁRIA

ÖZVEGYEK DÍCSÉRETE – AVAGY AZ „ÁLLAMI SZAMIZDAT” SORSA

Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai*

A Népművelési Intézetben (illetve jogutódaiban) 1964-től 1990-ig dolgoztam, az utolsó húsz évben annak – szintén változó nevű – kutatási részlegében. Könyvtáros végzettségemet nem tudván megtagadni, kényszeresen gyűjtöttem kiadványainkat. Mígnem a szó szoros értelmében véve rámszakadt a könyvespolc. Szerencsére jókora kék foltokkal megúsztam, csontom nem törött. Hirtelen felindulásban kidobtam könyveim egy részét, így kerültek szemétre az intézeti kiadványok. Saját dolgozataim mellett egyetlen művet tartottam meg, Kovalcsik József munkájának három kötetes első kiadását, besorolva azt „szociológiai gyűjteményembe”. A megjelenés óta eltelt közel két évtized már majd-majd történelmi távlat, de mindenképpen elegendő ahhoz, hogy az idő rostáján fennmaradjon a minőség. Úgy vélem, hogy Kovalcsik könyve az Intézet kutatási részlegének kimagasló (ha nem a legjobb) terméke. Másutt, mondjuk egy tanszéken, egy kutatás hasonló végtermékével nem is „csak” kandidátusi, de nagydoktori címet lehetett volna szerezni.

Miről szól ez a csaknem ezer oldalas könyv? Alcíme szerint a téma *a közösségi művelődés szinterei – utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása*. Módszere szerint egyszerre a művelődés legátfogóbb társadalmi, gazdasági, politikai összefüggéseit feltáró nagyszabású történelmi analízis és a korszakok, osztályok, rétegek, csoportok életformáját, szellemi arculatát, művelődési szokásait, viselkedésformáit felvillantó kortörténelmi dokumentumok tárháza.

Az első rész *Nemzetközi áttekintés*. Ebben felvázolja azokat a történelmi folyamatokat, politikai irányzatokat, ideológiai és szervezeti törekvéseket, melyek a polgári társadalom kibontakozásától napjainkig ezeknek a kulturális intézményeknek szerveződését meghatározták, s jelzi a nemzetközi és a magyar fejlődés érintkező pontjait.

A második rész *A magyarországi társadalmi-kulturális intézmények története 1945-ig*. A szerző bevallottan nem vállalkozott a magyar népművelés történetének teljes körű ismertetésére, elemzésére. Nem törekedett a különböző közművelődési-, és társadalmi-kulturális intézmények, társaságok, egyesületek sokaságának, a társas élet sokféle színterének (kávéházak, vendéglők, kocsmák) szerepének részletes elemzésére sem. E vonatkozásban ugyanis a kutatások a hetvenes-nyolcvanas években nem tették lehetővé az összegző feldolgozást. Tipológiai jellegű ismertetését olyan intézményekre korlátozta, amelyek szervezeti jellegükénél fogva a mai művelődési otthonok különböző típusainak közvetlenebb előképének foghatók fel. Részletesebben foglalkozik a munkásotthonokkal, mint olyan közösségi művelődési intézményekkel, amelyeket a „szocialista kultúrpolitika” a művelődési otthonokkal kapcsolatban – időszakonként változó nyomatékkal – haladó hagyománynak deklarálta. De részletesen foglalkozik csek ellenpólusával, a Horthy-korszak állami népművelési szervezetében, vagy a gyári szabadidő-szervezetek keretében létrejött kultúrházakkal, népházakkal, a különböző elnevezésű, de hasonló jellegű intézmények típusainak jellemzésével. Bemutatja az ezekkel kapcsolatos koncepciókat, és az intézményhálózat infrastrukturális fejlődését.

A harmadik rész *A társadalmi-kulturális tevékenységek szinterei a felszabadulás után*, amelyben ismerteti a társadalmi-kultu-

rális intézmények helyzetében bekövetkezett változásokat, a koalíciós időszak jellegzetességeit, a pártok, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek törekvéseit, majd az 1949 óta eltelt időszakban létrehozott művelődési otthonok történetét.

A munka mögött húzódó óriási tudományos teljesítményt jelzi, hogy a kötetben összesen mintegy ezeröttszáz lábjegyzet, utalás, hivatkozás szerepel.

A kötetet Beke Pál utószava, s függeléként Kovalcsik József 1989-ben írt, s az évben a *Kultúra és Közösség* című folyóiratban megjelent, *A közművelődéstől a szabadművelődésig* című tanulmánya egészíti ki, amelyben a szerző tulajdonképpen a kulturális rendszerváltozás szükségességét elemzi. Fejezetei: *Miért kell kulturális reform? Miért kell új kulturális törvény? Miért van szükség új szabadművelődési rendszerre? Társadalmi-politika és szabadművelődés. A szabadművelődési tanácsok helye a politikai intézményrendszerben.*

És Beke Pál kissé keserű végzavával: „Aztán jöttek a választások, s aztán kialakult az a felemás rendszerváltozás, amiben éppen a közösségi művelődés szerkezete és tevékenysége maradt ugyanolyan, mint korábban volt. Kezdeményezéseink, javaslatunk elhaltak, és Kovalcsik József javaslatai sem találtak meghallgatásra. ... Tanulmányát sem fontolta meg, vélhetően nem olvasta senki. Már úgy értem, senki illetékes.”

*

Joggal kérdezheti a nyájas olvasó, honnan e recenzió furcsa címe?

Pár hónappal ezelőtt volt szerencsém háziasszonyként közreműködni Bauer György: *A születő új tiszta pillanata* című könyvének sajtóbemutatóján. Ő szintén kollégánk volt 1962-1968 között a Népművelési Intézetben. 1998-ban meghalt. Özvegye, B. Müller Magda szedre össze kézíratos vagy a nyilvánosság kizárásával itt-ott napvilágot látott írásait, és adta közre azokat.

Akkor fogalmaztam meg hozzászólásomban, hogy a hatvanas-hetvenes nyolcvanas években néhol létezhetek a „szabadság kis körei”, dolgozhattunk (státusban, vagy fél-legálisan) és írhattunk. Írhattunk, de nem publikálhattunk. Minden munkánk megjelent, de nem kapott nyilvánosságot, szép lassan elcsúszott az intézeti kiadványok sorában, mintegy „állami szamizdatként”. Így történt ez Kovalcsik József nagyszabású munkájával is. Megjelent, visszhangtalan maradt, elfelejtődött. A könyv szerkesztője ma úgy emlékszik, hogy például könyvesbolti forgalomba soha nem került. A situációra jellemző az is, hogy Bali-pap Ferenc 1989-ben, egy akkori pécsi egyetemi lap szerkesztőjének felkérésére ismertetőt készített Kovalcsik könyvéről, amely azonban általa ismeretlen okból nem jelent meg, s csak 2002-ben került közlésre a *Színben*.

A Magyar Művelődési Intézet igazgatója Beke Pál szorgalmazta a *Kultúra csarnokai* újra megjelenését, sőt ösztönözte a szerzőt a folytatásra, kiegészítésre. Sajnos a sors másként döntött. Kovalcsik József a múlt évben meghalt, életművéről a *Szín* 7/3. száma emlékezett.

A könyv megjelenése pedig ismét az özvegy, Edit asszony

energiáját dicséri. Köszönet neki érte!

De mi lesz velünk, akiknek nem lesz özvegye?

Jó lenne átnézni a Corvin téri könyvtárat, hátha akad még benne olyan írás, amely ma is megérdemelné a megjelenést!

MÁTYUS ALIZ

A TÁRSAS ÉLET ÉS INTÉZMÉNYEI: A KULTÚRA CSARNOKAI*

Annak, hogy az emberek társasági lényként csoportokba szerveződnek – többek között: érdeklődés, elkötelezettség és célok szerint – ugyanúgy története van, mint például a nyelv kialakulásának vagy az alumínium-gyártásnak. De Kovalcsik József *A kultúra csarnokai* című könyvéig nem volt ember, aki ennek a történetnek útjába eredt volna, majd medret talált volna hozzá, hogy azon azt a nem kis mondandót végighömpölygethesse. Minden bizonnyal a legnehezebb medret találni volt. S ennek okai között elég megemlíteni, hogy ehhez az enciklopédikus tudáson és a nagy affinitású ismeretgyűjtő tevékenységen túl sajátosságosan lecsapódni tudó tapasztalat és olyan rendszerező képesség kell, amely abban igazít el a legpontosabban, hogy mikor miről érdemes szólni, mely országban és mely cselekvési-történeti zónában.

„Az, hogy a hasonló foglalkozású, érdeklődésű vagy műveltségű embereknek a társadalmi élet, a közös szórakozás, ismeretszerzés céljára való egyesülésnek legáltalánosabb elnevezése angol eredetű, jelzi, hogy bár a modern Európa bölcsője az angol ipari forradalom és a francia társadalmi-politikai forradalom volt, Anglia már az ipari forradalom kibontakozása előtt sok tekintetben a polgári fejlődés mintájává vált. Már a felvilágosodás innen kapta a döntő lökést. A „club” angolul (egyéb jelentései mellett) főleg társas intézményeket jelöl: irodalmi, politikai klub, társaság, társas kör, zárt kör, kaszinó helyisége, háza, egyesület, szövetség...”

A „klubszerű” szabad társulásokban rejlő lehetőségek jelentőségét példázza a Royal Society megalakulása a XVII. században... Thomas Sprat (későbbi rochesteri püspök) már öt évvel a megalakulás után megírja a *History of Royal Society* című művét, melyben följegyezi, hogy kezdetben: A fő cél tulajdonképpen csak az a kielégülés volt, amit a résztvevők a szabadabb levegő belélegzéséből és az egymással való nyugodalmas társalgásból nyerhettek, anélkül, hogy bele kellett volna merülniük amazzal az idővel szorodó szenvedélyeibe és eszelősségeibe. S ha e társulás létrejötté semmi más előny nem járt volna, már azt is elégnak tekinthetnők, hogy egybegyűjtötte az ifjak egy új fajtáját, akik az elkövetkezendő kor elméi számára a józan és tág keblű tudás első benyomásait nyújtották, legyőzhetetlenül felvértezve őket a vakbuzgalom minden bűbája ellen.”

Ami tehát az országokat illeti, a könyvben vezető helyen Anglia áll, majd jönnek más-más szempontok miatt Németország, a skandináv országok, Oroszország és Franciaország. Aztán pedig a könyv következő két nagy egységében Magyarország. De valamelyest – ehhez képest is – van előtörténet. Ilyen vonzó okfejtéssel:

„Mélységes mély a múltnak kútja” – e méltán szállóigévé vált mondattal indítja Thomas Mann monumentális regényét, a *József és testvéreit*, jelezve, hogy az „előzmények körét nagyon nehéz megszabni. Az egymásra épülő mozzanatok láncolatát világítja meg Johan Huizinga, mikor megállapítja, hogy: Valahányszor határvonalakat akartak húzni a középkor és a rene-

száns között, ez a határvonal mindig hátrább került. Egyre több, a reneszánszra jellemzőnek tartott eszméről és formáról derült ki, hogy már a XIII. században létezett. De rögtön hozzátesszi: Másrészt viszont, ha elfogulatlanul tanulmányozzuk a reneszánszt, azt találjuk, hogy tele van olyan elemekkel, amelyek a középkori szellem virágkorát jellemzik.

Munkám érdemben az európai polgári társadalom kibontakozásától követi nyomon a társadalmi-kulturális intézmények történetét, s így csak felvillanthatja a megelőző korszakokat, az ókori keleti, a görög és a római antikvitás fejlett városi civilizációját, kultúráját, közösségi és szabadidő-intézményeit, az agórákat, fórumokat, színházakat, stadionokat, ünnepi játékokat, melyek a népvándorlás viharaiiban elpusztultak, illetve a kereszténység és a naturális gazdálkodáson alapuló korai feudális viszonyok között funkciójukat veszítették, de teljesen nem enyésztek el, hiszen nemcsak az antik városok épületeinek kövei épültek bele a középkori és reneszánsz városokba, hanem a mindennapi életet keretbe fogó szokások, tapasztalatok és hiedelmek is tartós építőkövekként szolgálták az egymást követő nemzedékeket.”

Így tehát a könyv az agóráktól a settlement mozgalmakig, a népfőiskoláktól a szovjet művelődési klubokig; és nálunk, a polgári nyilvánosság kezdeteitől (céhek, lövöldék, kocsmák, kávéházak, népkert, szabadkőműves páholyok) a reformkori kaszinókon, olvasókörokon, egyesületeken, társaságokon keresztül a későbbi szintén egyesületekig, közben a kultúrpalotákig, népotthonokig, népházakig, kultúrházakig vonultatja fel az intézményesült vagy szervezettként megmaradt csoportosulásokat.

A vállalkozás nagyigényű, a teljesítmény ennek megfelelő. Valójában elkápráztató. Kis híján ezer oldalon olvashatunk egy területről, amelynek szegmensei voltak már könyvek témái (pl. a szabadkőművesség vagy a szabadművelődés, stb.), de egy könyvegység részei nem. S ettől van, hogy összefüggések hálójából bomlik ki egy-egy jelenség gazdaság és társadalomtörténete, s válik világossá, mi miért intézményesült, s mit miért intézményesítettek. A könyv nagy jegyzetaparátussal, tárgy, helynév és névmutatóval, és Beke Pál utószavával jelent meg.

(Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai. A közösségi művelődés színterei. Utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: A művelődési otthonok kialakulása. editio plurilingua 938 p.)*

*Az írás megjelent az Új Könyvpiac 2003. júniusi számában.